

Toespraak Ekklesia Amsterdam zondag 14 januari 2018

Jij bent het, jij kunt het

Kees Kok

1.

De bijbel is geen geschiedenisboek, al wordt hij door velen nog steeds zo gelezen, als een feitenrelaas. Het is literatuur, een weefsel van verhalen, één Groot Verhaal. Goede literatuur bestaat bij de gratie van de herkenning - dat wij onszelf er al lezend in terugvinden. De bijbel wil ons, lezers en hoorders, in zijn verhaal binnentrekken, zodat wij ermee verweven raken. Maar dat is niet zo eenvoudig. Want dat oude Joodse verhalentapijt heeft eeuwenlang ingepakt gelegen in christelijke dogmatiek en moralisme, aangevreten door antisemitische motten. Om zijn teksten, de textuur van de Schrift, te kunnen verstaan, hebben we de oorspronkelijke context nodig: de historische situatie waarin ze zijn ontstaan en opgeschreven en waar de schrijver het materiaal, de taal, de beelden en de personages waar ze uit zijn opgebouwd, vandaan haalt.

2.

We lazen het verhaal over de opdracht van de pasgeboren Jezus in het Heilige, het huis van Israëls God. Aan die God wordt hij daar opgedragen, *ge-showed*, zoals voorgeschreven in de Thora van Mozes. En daarbij treden twee personages naar voren: Simeon en Hanna, die beiden spreken over de bevrijding, de vrijkoop van Jeruzalem, van Israël.

Nu is het uiterst nuttig te weten dat er, toen Lucas zijn evangelie schreef - na het jaar zeventig - helemaal geen heiligdom, geen Godshuis, meer in Jeruzalem stond. En van bevrijding van vreemde overheersing was al helemaal geen sprake, want Israël bestond niet meer. Jeruzalem was een soort Aleppo, Israël een door de Romeinen ontvolkte woestijn. De overgebleven rest was uiteengejaagd, verdeeld, richtingloos, in ondergronds verzet. Bij die inmiddels verwoeste tempel worden Marjam - zoals Maria bij Lukas heet, Jozef en Jezus welkom geheten door een man, Simeon, die even plotseling verdwijnt als hij ten tonele verschenen is. 'Door de geest gedreven' kwam hij naar het heiligdom', lazen we, een geestverschijning dus. Maar waar komt die vandaan?

Voor de Joodse lezers in die bittere tijden riep de naam Simeon (of Simon, dat is in het Hebreeuws dezelfde naam) heftige nationale gevoelens en heimwee op. Zo'n tweehonderd jaar eerder was de hogepriester Simon de Makkabeeër de allerlaatste heerser geweest over een zelfstandig Israël. Hij was internationaal zeer gerespecteerd, zelfs door de toenmalige grootmachten als Sparta en Rome. Over die Simon nu staat in de boeken van de Makkabeeën de volgende intrigerende zin: 'De Joden en de priesters besloten dat Simon hun aanvoerder zou zijn en priester voor altijd, *totdat een ware, betrouwbare profeet over hen zou opstaan.*' (1 Makkabeeën 14:41). En nu lezen we bij Lukas dat Simeon 'door de heilige geest de voorzegging ontvangen had dat hij de dood niet zou zien eer hij zou hebben gezien de messias van JHWH, van Adonai.' Het is niet ondenkbaar dat Lukas deze Simon/Simeon, die allang dood en begraven is, vermoord, zoals vaker gebeurt met goede machthebbers, hier nu 'in de geest' laat verschijnen, het kind in de armen nemen en aanwijzen als die 'ware profeet', Elia, de messias, de bevrijder van Godswege. Na twee eeuwen in de coulissen van de geschiedenis te hebben gewacht, mag hij nu eindelijk heen gaan, in vrede? Mooi toch? Of zoals de Italianen zeggen: *si non è vero è ben trovato*. Maar er is meer voor te zeggen.

En dan verschijnt Hanna op het toneel. Gelet op alle signalen in de tekst kan zij naar niemand anders verwijzen dan naar Hanna, de moeder van Samuël, die duizend jaar eerder Saul tot de eerste koning zalfde van Israël als natie. Hanna, zo lazten we, was 'heel ver op de weg van haar dagen', weduwe, vier en tachtig jaar ongeveer. Twaalf maal zeven, dat is een oeroud, voltooid leven. Net als de Hanna van Lukas was Samuëls moeder voortdurend in de tempel, in vasten en gebed. Het hele geboorteverhaal van Samuël lijkt sterk op dat van Jezus. Nu, na een millennium vasten en bidden in het Godshuis, treedt Hanna naar voren en spreekt over Jezus tot allen die vol hoop uitzagen naar de vrijkoop van Jeruzalem. Wat ze zegt, staat er niet. Maar dat hoeft ook niet: dat heeft Marjam, Maria al gezongen: het Magnificat is oorspronkelijk van Hanna, dezelfde tekst met variaties, van hetzelfde textiel geweven. Misschien heeft Hanna het onder het weggaan nog geneuried: 'Hij zal aan de verworpenen zijn woord gestand doen, hij tilt de armen uit het stof, hij stilt hun honger.'

Simeon stelt de zaken overigens niet mooier voor dan ze zijn: 'Deze hier,' zegt hij, wijzend op Jezus tegen moeder Marjam, 'is gesteld tot ondergang en opstaan van velen in Israël, tot teken van tegenspraak - een zwaard zal uw ziel doorklieven.' Lukas wist immers wat er met Jezus en met Israël zou gebeuren: hoe hij vermoord is, het land verscheurd en verwoest, de bevolking weggezuiverd. Maar toch: midden in die verschrikkelijke uitzichtloosheid wijzen Hanna en Simeon dat kind, die baby, aan als het verhaal dat doorgaat. Jij bent het, jij kunt het! En het verhaal eindigt in majeur: 'De kleine jongen groeide op en werd vol kracht en wijsheid en Gods genade was op hem.' Dat is ongeveer hetzelfde als wat ook van Samuël, Hanna's zoon, geschreven staat, dus ook hier rijmt het nieuwe verhaal op het oude. Zo heeft Lukas Simeon en Hanna als oeroude patronen ingeweven in zijn geboorteverhalentapijt, als representanten van het begin en het einde van Israël als zelfstandige natie, als de boekensteunen waartussen het verhaal van het onafhankelijke Israël zich afspeelt: met koningen, legers, oorlogen en al. Van Saul tot Simon, oorlog na oorlog. Aan dat lange verhaal is in het jaar 70 van onze jaartelling definitief een eind gekomen, tot 1948, om precies te zijn. Toen kwam er weer een staat Israël, een leger en zijn ook de oorlogen weer opgepakt.

3.

In de kerstvakantie las ik, geholpen door enige bedlegerigheid, de lijvige roman *Het achtste leven* van Nino Haratischwili, een Georgische. Bijna dertienhonderd bladzijden waar je helemaal in gezogen wordt. Ook dat is niet direct 'ons' verhaal. Het speelt zich af in de Sovjet-Unie, waar Georgië deel van uitmaakte, en omspant de twintigste eeuw tot dat rijk ineens stort en het uit elkaar valt. Die geschiedenis is bepalend voor acht vrouwenlevens, van Stasia tot Brilka. De zevende, de voorlaatste, heet Nitsa en is de vertelster. Het is een gruwelijk verhaal vol geweld: twee wereldoorlogen, een revolutie en zo'n zeventig jaar verschrikkelijke terreur, van ontelbare hongerdoden, grootschalige moordpartijen, verkrachtingen en erger. De rechterhand van Stalin, zijn moordenaarshand, Beria geheten, speelt ook in dit boek zijn wrede rol. Die grote geschiedenis wordt bijna terloops door de kleine geschiedenissen van de vrouwen heen geweven. Het is een kostbaar tapijt van verhalen die je versteld doen staan over de onverwoestbare kracht van die vrouwen, van hun innerlijk en uiterlijk verzet, hoe zij staande blijven in de meest verschrikkelijke beproevingen. Het doet me denken aan wat Elias Canetti in 1942, midden in de Tweede wereldoorlog, noteerde: 'Het is vreemd, maar de bijbel is het enige boek dat is opgewassen tegen wat er in deze tijd gebeurt, en het is juist haar verschrikkelijkheid die troost.'

Bijna aan het eind van haar zevende hoofdstuk draagt Nitsa al die bloedige en moedige verhalen van haar voormoeders, waarin de rivieren onaangedaan naar de onverstoorbare zee blijven stromen, op aan haar nichtje Brilka, het achtste leven. Van haar gescheiden door een opstandige volksmassa op een plein in Tblisi, roept ze haar uit de verte toe, en bezweert haar met onder andere deze woorden:

‘Ja, jij bent het. Overwin de hemel en de chaos, de wereld van de geesten en de reëel bestaande wereld met haar omgekeerde liefde, haar overleefd geloof. Verkort de centimeters die ons altijd weer scheiden van het geluk. Overwin het noodlot dat geen noodlot is, nooit. Kom al deze verhalen te boven en laat ze achter je. Overwin mij, overwin jezelf. Doorleef alle oorlogen, overschrijd alle grenzen. Ik draag aan jou op: alle goden, alle rozenkransen, en de gesmoorde hoop van allen die in rook zijn opgegaan. Overwin het. Jij kunt het.’

Het daarop volgende laatste, achtste hoofdstuk ‘Brilka’ omvat twee lege, onbeschreven bladzijden, gereed om beschreven te worden met nieuwe hoop, nieuw leven, voortbordurend op, voort wevend aan het grote verhalentapijt van de mensheid. Daar horen wij ook bij. En dat te beseffen, is goed en troostrijk. Ik stel me voor dat Hanna woorden als die van Nitsa fluisterde of zachtjes zong in het oor van dat kind. Ze gelden elke nieuwgeborene, ja voor ieder mens, dus ook voort ons: jij bent het, jij kunt het.